

En temps
dels visigots
al territori
de València

En temps dels visigots al territori de València

MUSEU DE PREHISTÒRIA DE VALÈNCIA

Del 18 de desembre de 2019 al 28 de juny de 2020

Organitza:

Hi col·laboren:

AJUNTAMENT DE VALÈNCIA

AJUNTAMENT de
RIBA-ROJA DE TÚRIA

Ajuntament de Liria

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

President

Antoni Francesc Gaspar Ramos

Diputat de Cultura

Xavier Rius i Torres

MUSEU DE PREHISTÒRIA DE VALÈNCIA

Directora

María Jesús de Pedro Michó

Cap Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions

Santiago Grau Gadea

EXPOSICIÓ

Comissaris

Esperança Huguet Enguita
Josep María Macias Solé
Albert Vicent Ribera i Lacomba

Assessorament científic

Miquel Rosselló Mesquida

Projecte museogràfic

Miguel Ángel Navarrete Santana
Francesc Chiner Vives

Coordinació tècnica

Santiago Grau Gadea
Eva Ferraz García

Coordinació muntatge

Francesc Chiner Vives
Isabel Carbó Dolz

Disseny gràfic

Espirelius

Restauració materials arqueològics

Trinidad Pasíes Oviedo, Ramon Canal Roca, Ester Antón García, Noel Ginés Salas Fariñas, Francesca d'Aniello, Betlem Martínez, Raquel Santamaría

Reproduccions peces arqueològiques

Arca Arqueologia y Patrimonio

Dibuixos

Pilar Mas Hurtuna

Programa didàctic

Laura Fortea Cervera
Eva Ripollés Adelantado
Aurora Bellver Jiménez

Difusió i xarxes socials

Begonya Soler Mayor
Francisco Pavón Tudela

Gestió administrativa

Remedios Cardona Soler
Ana Beltrán Olmos
Cristina Richarte Martínez

Disseny cartell i material de difusió

Espirelius

Impressió material de difusió

Impremta Provincial de la Diputació de València

Traducció i correcció texts sala al valencià i castellà

Joaquim Abarca Pérez

Traducció texts sala a l'anglès

Michael Maudsley

Traducció textos sala a l'italià

Centro G. Leopardi

Fons exposats

Diputació de València, Museu de Prehistòria de València
Ajuntament de València, Secció d'Investigació Arqueològica Municipal-SIAM
Ajuntament de Riba-Roja de Túria, Museu Visigot de Pla de Nadal-MuPLA
Ajuntament de Lliria, Museu Arqueològic de Lliria-MALL

Imatges

Arxiu Equip Horta Vella. Universitat de València; Arxiu Equip València la Vella. Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Arxiu SIAM. Ajuntament de València; Arxiu SIP. Museu de Prehistòria de València; Biblioteca del Museu de Prehistòria de València; Arxiu Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Albert Ribera; Isabel Escrivà; Arquitectura Virtual; Archivo del Senado. Patrimonio Histórico-Artístico del Senado; Archivo Fotográfico Museo Nacional del Prado; Biblioteca Nacional de España; Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial. Patrimonio Nacional; Museo d'Arqueologia de Catalunya-MAC. Barcelona; Museo Arqueológico Municipal de Cartagena; Museo Lázaro Galdiano. Madrid; Musée Paul Valéry. Sète, Francia; Subdelegació del Govern Palau Montaner, Barcelona; Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid; Antonello Dellanotte. Fotógrafo; Rafael de Luís Casademunt. Fotógrafo

Muntatge i execució producció

Patrimonio Inteligente S.L. amb la col·laboració de Carpintería Hnos. del Toro

Transport

Quadre S.L.

Assegurances

Allianz

Organització i producció

Diputació de València, Museu de Prehistòria de València

Amb la col·laboració institucional

Ajuntament de València
Ajuntament de Riba-Roja de Túria
Ajuntament de Lliria
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Amb la col·laboració personal

Vicent Escrivà (SIAM); Mercedes González (SIAM); Vicent Lerma (SIAM); Pepa Pascual (SIAM); Patricia Planells (MuPLA); Diana P. Ramos (MuPLA); Cristina Silvestre (MuPLA); Xavier Vidal (Ajuntament de Lliria)

CATÀLEG

Coordinadors edició

Esperança Huguet Enguita
Albert Vicent Ribera i Lacomba

Autors

JM. de Antonio; J. Botella; J.M. Burriel; O. Caldés; M. Castro; P. Diarte; A. Espinosa; C. Godoy; A. Guilabert; S. Gutiérrez; F.J. Heras; E. Huguet; T. Hurtado; J. L. Jiménez; JM. Macias; A. Marcos; J. Morin; L. Olmo; J. Ortega; R. Pérez; R. Pliego; A. Ramón; A. Ribera; M. Riera; F. Rodríguez; AM. Ronda; M. Rosselló; D. Ruiz; I. M. Sánchez; M. Tendo; J. Vizcaino

Disseny catàleg

Espirelius

Traducció i correcció catàleg al valencià i castellà

Joaquim Abarca Pérez

Traducció a l'anglès

Route 66 idiomas

Imatges

© SIP, © SIAM, © Universitat de València, © Institut Català d'Arqueologia Clàssica, © Patrimonio Nacional, © Patrimonio Histórico-Artístico del Senado, © Museo Lázaro Galdiano. Madrid, © Biblioteca Nacional de España, © Musée Paul Valéry, © Archivo Fotográfico Museo Nacional del Prado, © Museo d'Arqueologia de Catalunya, © Museo Arqueológico Municipal de Cartagena, © Subdelegació del Govern Palau Montaner, Barcelona, © Museo Nacional Thyssen-Bornemisza. Madrid, © Antonello Dellanotte, © Rafael de Luís Casademunt

Impressió catàleg

Gràfiques Vimar

Edita

Museu de Prehistòria de València
Diputació de València

© del text: els autors

© de les imatges: els autors
o institucions propietàries

© de l'edició: Diputació de València.
Museu de Prehistòria, 2019

ISBN: 978-84-7795-838-3
DL: V-3665-2019

Agraïments

Llorenç Alapont; Joaquin Botella,
Josep Burriel; Òscar Caldés;
Paco Fababuj; Empar Juan;
Alexandre Mateu

ÍNDIX

- 7 Pròleg
- 11 Introducció
- 15 Les migracions germàniques a *Hispania*
F. J. Heras
- 21 La diàspora dels visigots
A. Ribera
- 29 Els visigots davant l'espill de la història
C. Godoy
- Les ciutats del regne visigòtic**
- 35 Toledo: la ciutat del rei
J. Morin, I. M. Sánchez
- 45 La fundació d'una nova ciutat: *Reccopolis*
P. Diarte, M. Castro, L. Olmo
- 51 Les ciutats visigodes del nord-est peninsular
J. M. Macias
- Valentia* i el seu territori en els segles v i vi**
- 59 El final del món romà a *Valentia*
A. Ribera, I. Escrivà
- 67 *Valentia*: ciutat episcopal
A. Ribera, M. Rosselló

- 77 Les fases tardoromana i visigòtica de la vil·la de l'Horta Vella (Bétera, València)
J. M. Burriel, J. L. Jiménez, M. Rosselló
- 83 El monestir de Punta de l'Illa de Cullera (València)
M. Rosselló

La integració de *Valentia* i el seu entorn al regne visigòtic

- 89 *Valentia*: ciutat de frontera (550-624)
A. Ribera
- 97 València la Vella. Un jaciment encara per descobrir
E. Huguet, J. M. Macias, A. Ribera, F. Rodríguez i M. Rosselló
- 105 Les monedes del jaciment visigòtic de València la Vella (Riba-roja de Túria, València)
O. Caldés
- 111 Monedes en ús en l'Antiguitat tardana a l'entorn pròxim de *Valentia*.
La moneda en l'àmbit visigòtic
T. Hurtado
- 119 El vidre en època visigoda
A. Ramón
- 125 Evidències funeràries rurals al *territorium* de *Valentia* entre els segles VI i VII dC
J. Botella
- 133 El Tolmo de Minateda: de Senable a Teodomir
S. Gutiérrez

Al sud i a l'est, l'altre costat de la frontera

- 141 *Ilici* i l'evolució territorial entre els segles VI i VII
A. Guilabert, A. M. Ronda, M. Tendero
- 149 El territori d'*Allon*
A. Espinosa, D. Ruiz, A. Marcos

- 155 *Carthago Spartaria*, una plaça forta bizantina
J. Vizcaino
- 165 Les Illes Balears dels segles v a viii dC.
Algunes noves dades aportades per l'arqueologia del segle XXI
M. Riera

El nord també existeix

- 171 L'edifici visigòtic dels Casals del Mas de Sabater, Morella, els Ports (Castelló)
J. M. de Antonio, R. Pérez

La vida quotidiana

- 177 Economia productiva, societat i comerç
E. Huguet, J. M. Macias, F. Rodríguez, M. Rosselló
- 185 La moneda al regne visigòtic
R. Pliego
- 195 Les seques visigodes del territori de València
A. Ribera

Teodomir i el palau de Pla de Nadal. El final d'un món

- 203 El dux Teodomir i el seu temps
A. Ribera, M. Rosselló
- 213 Pla de Nadal (Riba-roja de Túria), palau de Teodomir
A. Ribera, M. Rosselló
- 221 Diverses esferes, diverses dinàmiques.
La transformació de València i la seua regió durant el segle VIII
J. Ortega

- 230 **Referències bibliogràfiques**

LES ILLES BALEARS DELS SEGLES V AL VIII DC.

ALGUNES DADES NOVES APORTADES PER L'ARQUEOLOGIA DEL SEGLE XXI

Mateu Riera Rullan

Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes

Introducció

Durant les últimes dècades ha augmentat considerablement el coneixement del succeït a les Illes Balears durant els segles v al viii dC. Aquest període, anomenat per alguns «antiguitat tardana» i per altres «alta edat mitjana», coincideix en el temps amb els regnes visigòtics de la península Ibèrica. Cal recordar però que, tot i l'existència de teories indocumentades que proposen el contrari, els visigots mai varen dominar les Balears, tal com ha demostrat Josep Amengual i Batlle, tant a partir de les fonts escrites, com de les arqueològiques.

◁ Muntatge fotogramètric de la basílica del Fornàs de Torelló (Maó, Menorca), realitzada durant les feines de neteja i restauració de l'any 2018 efectuades per Montserrat Anglada, Margalida Munar i Bernat Burgaya (Autor: Bernat Burgaya Martínez).

Fotografia aèria del conjunt de Son Peretó (Manacor, Mallorca) realitzada durant la campanya arqueològica de l'any 2016, coordinada pel Magdalena Salas Burguera i dirigida per Miguel Ángel Cau Ontiveros i Mateu Riera Rullan. Autor: Miquel Àngel Escanelles Garau.

Gràcies a les fonts textuals, se sap que durant els segles aquí tractats, les Balears passaren de l'Imperi romà d'Occident al Regne vàndal (455 a 534 dC) i, d'aquest, a l'Imperi romà d'Orient, altrament conegut com Imperi bizantí. També permeten veure confusament com el cristianisme es va anar consolidant, primer a les ciutats i després a la ruralia. Però la veritat és que a partir de l'any 420 ben poc expliquen de l'esdevingut a les esmentades illes. L'abans mencionat Josep Amengual i Batlle ha estat qui més inferències n'ha fet, deduïdes, principalment, a partir de les informacions contingudes a les escasses i succintes fonts textuals referides a les Balears. D'aquelles, molt probablement, encara se'n poden extreure més coneixements històrics però, no hi ha dubte que és a partir de les dades que estan aportant els treballs arqueològics d'on més es podrà escriure la història de les persones que varen habitar l'arxipèlag Balear durant els segles v al viii dC.

Durant el darrer quart del segle xx, es varen realitzar diverses excavacions arqueològiques i alguns treballs

d'investigació molt meritoris, els quals servirien per enllumenar més els segles v i vi que no pas els vii i viii. Es poden destacar els realitzats per Pere de Palol i diversos membres del seu equip de la Universitat de Barcelona, centrats en els assentaments no urbans amb basíliques de Mallorca i Menorca. D'altra banda, cal esmentar la labor feta a la ciutat mallorquina de *Pollentia* i la publicació de materials mobles allà trobats, com també d'algunes construccions tardanes. Pel que fa a les Pitiüses, sobresurten les excavacions, l'obra investigadora i les publicacions de Joan Ramon Torres. En un context més general, Miquel Barceló i Perelló és qui més aportacions va fer per mirar de conèixer què és el que va esdevenir a les societats balears dels segles vii al x.

Tanmateix, tal com anuncia el títol d'aquesta petita aportació que tenen entre mans, el seu objectiu és exposar algunes noves dades arqueològiques referides a les Illes Balears dels segles v al viii dC, donades a conèixer durant el segle XXI. S'ha procurat que siguin les més rellevants però, també és cert que, a causa de les reduïdes dimensions d'aquesta aportació, de ben segur que se'n pot trobar qualcuna a faltar.

Les dades arqueològiques del segle XXI

Els projectes de l'arxipèlag de Cabrera i el de Son Peretó a l'illa de Mallorca són els que més han aportat, durant les dues últimes dècades, perquè poguem conèixer el passat balear dels segles v al viii dC. El projecte de Cabrera està en marxa des de l'any 1999 i el de Son Peretó, des de l'any 2005. Aquest últim és, dels dos, el que més continuïtat i recursos ha tingut en els darrers anys. El de

Cabrera, en canvi, ha patit greus problemes de finançament des de l'any 2014. Cal ressenyar que, en ambdós projectes, a més de les feines d'excavació, també s'han realitzat estudis dedicats a la ceràmica, les monedes, el vidre, la fauna, les restes antropològiques, els morters, els elements lítics, els carbons, el pol·len, les llavors, i també anàlisis de ^{14}C , d'isòtops estables ($\delta^{13}\text{C}$ i $\delta^{15}\text{N}$), de residus orgànics, fitòlits, etc. La majoria d'aquests ja han estat publicats i, els que no, estan gairebé tots en vies de publicació. Molts d'aquests estudis mai abans s'havien fet amb materials d'aquestes cronologies o, com a mínim, mai s'havien publicat. Convé destacar a més que, tant a Cabrera com a Son Peretó, s'estan documentant fases del segle viii el qual, juntament amb el segle ix, són els dos dels que menys informació es disposa de tota la història de les Balears.

Les investigacions realitzades a partir del projecte de Cabrera han permès aprofundir en l'estudi del monacat cristià dels segles iv al viii a la Mediterrània. També han proporcionat la base per a poder entendre com va començar i com es va organitzar la comunitat monàstica cabrerenca. Tota aquesta feina, on ha estat cabdal l'estudi dels materials mobles, especialment els ceràmics, ha permès situar en el segle v el moment de la instal·lació dels monjos a Cabrera. Entre els segles v al vii, la comunitat va disposar d'un cenobi i de diversos eremitoris, i s'han pogut descriure alguns dels elements que els caracteritzaren, com també els recursos i les activitats que els monjos van dur a terme. Per exemple, s'han trobat instal·lacions per a l'elaboració de salaons, de porpra i de vi; s'han identificat les principals fonts d'abastiment

d'aigua i les àrees de possible conreu, i s'han analitzat les estratègies d'explotació i gestió faunístiques, tant ramaderes com de caça i recol·lecció, etc. També s'ha vist com Cabrera pot ser considerada una «illa santa» ocupada exclusivament per part de la comunitat monacal i els seus eventuals servents.

Els resultats de la investigació arqueològica del jaciment de Son Peretó han permès obtenir dades importants sobre la vida d'una comunitat cristiana dels segles v al viii. El descobert fins ara apunta que, per exemple, en un nucli de població romà anterior, lligat a una important via de comunicació terrestre, es va erigir una església i un baptisteri per donar servei religiós a la comunitat del lloc i, molt probablement, també a la dels encontorns. El seu cementiri va estar actiu, com a mínim, durant els segles v, vi, vii i viii. La basílica de prop del segle vi tenia una capacitat pròxima a quatre-cents ànimes. S'ha documentat l'existència de dos baptisteris successius en el temps amb les seves corresponents piscines baptismals. Durant el segle vii, en contacte immediat al baptisteri construït en el segle vi, es va edificar un nucli d'hàbitat, el qual encara només es coneix molt parcialment. Els estudis de fauna indiquen que els recursos ramaders d'aquella població devien estar molt diversificats. Són diversos els indicis que fan pensar en una dieta basada fonamentalment en aliments d'origen terrestre i en una explotació important dels recursos vegetals. La presència de sitges i de molins en diverses habitacions parla de l'emmagatzematge i mòlta de llegums o cereals, entre els quals s'ha confirmat l'ordi. La constatació d'un dipòsit amb restes de vi i oli demostra també l'elabora-

ció d'aquests productes. Altres troballes indiquen que s'hi treballava el ferro i el vidre.

Un altre jaciment excavat ininterrompudament durant tots els anys del segle xxi és el de *Pollentia*. Aquest segueix aportant dades referides als segles v al viii, però la novetat més cridanera ha estat la referida al gran cementiri localitzat allà on hi havia hagut el fòrum de la ciutat, que no devia ser d'aquestes centúries, tal com s'havia publicat nombroses vegades, sinó entre els segles viii i xii. Aquesta nova proposta cronològica s'ha fet a partir dels resultats de mig centenar de proves de ¹⁴C realitzades en ossos de persones allà inhumades en posició de decúbit supí. Queda pendent però comprovar si en aquesta necròpoli, de la qual ja s'han excavat més de quatre-cents sepultures, potser hi havia també un nombre significatiu d'enterraments anteriors al segle viii. En qualsevol cas, és interessant saber que, gràcies als valors dels isòtops estables ($\delta^{13}\text{C}$ i $\delta^{15}\text{N}$), de la cinquantena d'individus analitzats per radiocarboni, s'ha considerat que aquell fossar correspondria a una població de caràcter cosmopolita.

Pollentia, a Mallorca, i Sanitja, a Menorca, són els jaciments arqueològics balears on més s'ha estat excavant i on més gent ha treballat durant el segle xxi. Però són dos models d'investigació radicalment diferents. I és que uns dels grans despropòsits de l'arqueologia espanyola de la present centúria són les excavacions realitzades a Sanitja, un dels jaciments més importants de totes les Balears. Ho és tant per la metodologia d'excavació i registre emprats durant molts d'anys, com per la manca d'estudis i publicacions de gairebé tot allò que

es va desenterrant, per exemple, desenes d'edificacions, centenars de tombes i monedes, etc. Pel que respecta a les suposades troballes dels segles v al vii dC, cal delatar la invenció d'una basílica i un baptisteri (edifici 11) que s'han volgut associar a un possible monestir del segle v. Tampoc no és encertada la identificació de moltes de les més de mig centenar de monedes considerades com a vàndales, ni la classificació de la majoria de ceràmiques comunes o de cuina dels segles iv al viii. Per tot plegat, convé prendre amb molta precaució tot el que s'ha publicat d'aquesta estació arqueològica menorquina, però també és cert que és ben segur que allà hi ha, com a mínim, una basílica cristiana, donada a conèixer fa poc per Llorenç Alapont Martín. Tant de bo que Jordina Sales Carbonell, nova codirectora del lloc des de l'any 2017, pugui posar ordre, coherència i rigor científic en els treballs que allà se segueixen fent cada any.

La basílica començada a excavar de fa poc a Sanitja s'ha pogut afegir a l'espectacular llista de basíliques dels segles v al vii incontestablement descobertes a les dues illes més grans de l'arxipèlag. Les altres vuit, la majoria amb esplèndids paviments de mosaics són les de Fornàs de Torelló, illa del Rei, Son Bou i Cap des Port, a Menorca, i les de Cas Frares, Sa Carrotja, Son Peretó i Son Fadrintet, a Mallorca.

A més de les troballes de l'arxipèlag de Cabrera, Son Peretó, *Pollentia* i Sanitja, s'han documentat materials dels segles v al vii dC i, fins i tot, alguna estructura de les mateixes centúries, tant en excavacions programades fetes en estacions prehistòriques com en excavacions d'urgència. Proporcionalment, Eivissa és l'illa on s'han fet

més descobriments, especialment en l'àmbit urbà o suburbà de l'única ciutat que hi ha des d'època antiga, però també per la seva ruralia. A Menorca destaquen els descobriments fets a Ciutadella i al seu port. De Mallorca es poden ressaltar els descobriments fets al centre històric de la ciutat de Palma i, fora d'aquesta, a Son Fornés, Puig de s'Escolà, Son Sard i s'Illot. Finalment, de Formentera es pot citar un conjunt de tombes trobat a Sant Francesc Xavier. Cal esmentar però, que llevat de comptades excepcions, molt del descobert a totes quatre illes, fins i tot dels casos esmentats, encara roman inèdit.

Són de molt d'interès les noves dades publicades de l'illa del Rei, illa d'en Colom i dels illots dels Frares i de s'Espalmador. També les referents als fons marins mallorquins de Portocolom i Portocristo. Nous treballs arqueològics fets al *castellum* de Can Blai de Formentera i en el seu entorn han servit per proposar que aquella fortificació no deu ser del segle vi, sinó del iv, però sembla que el debat sobre la seva datació no està tancat.

Miguel Ángel Cau Ontiveros és l'arqueòleg que més temes ha tractat i publicat relacionats amb l'antiguitat tardana de gairebé totes les Illes Balears, sigui a títol individual o amb altres investigadors. Ha treballat un ampli ventall de camps d'actuació: prospeccions, excavacions, estudis del territori, fortificacions, arquitectura i mobiliari litúrgic, materials mobles, etc., sovint aplicant estudis arqueomètrics i noves tecnologies. Entre els estudis dels materials es poden destacar les anàlisis fetes en morters o residus orgànics però, especialment, tot el relacionat amb la ceramologia.

Les troballes ceràmiques a gairebé tots els indrets fins ara esmentats, com també als assentaments rurals

de sa Mesquida a Mallorca, Cap des Port de Fornells a Menorca i Can Sorà a Eivissa i, encara més, a l'arxipèlag de Cabrera, han permès documentar la importació de nombrosos i variats productes d'arreu de la Mediterrània durant els segles v, vi i vii. En canvi, no es pot dir el mateix del segle viii. A Cabrera també s'ha constatat arqueomètricament la presència de marbres originaris de la península Ibèrica, la península Itàlica, les illes gregues, la península d'Anatòlia i, tal vegada, del nord d'Algèria.

Entre els materials trobats, suposadament a les Balears, i publicats en el que portem de segle XXI, sobresurten vuit segells de plom dels segles vi al viii dC, cinc dels quals es deuen haver trobat al castell de Santueri de Mallorca i els altres tres, en diversos indrets del terme municipal de Ciutadella (Menorca). Malauradament, cap d'ells es va recuperar en el marc d'un projecte d'investigació legal ni en excavació arqueològica feta amb mètode estratigràfic. Així i tot, tal com han afirmat Joan C. de Nicolás Mascaró i Bernat Moll Mercadal, en conjunt aporten informacions molt valuoses de la presència bizantina, especialment per la constatació d'un «arcont mallorquí per a les Balears en el segle viii». També durant el segle XXI, s'han donat a conèixer nombroses monedes i alguns espectaculars materials metàl·lics d'època vàndala o bizantina trobats, aparentment, al castell citat i en nombrosos indrets de Menorca, però també gairebé sempre recuperats en tan deplorables circumstàncies.

A manera de conclusions

El recull de dades de caràcter arqueològic suava presentat no pretenia ser exhaustiu sinó selectiu, es-

Fotografia i dibuix d'un segell de plom bizantí trobat a Menorca, donat a conèixer per Joan C. de Nicolás i Bernat Moll (2013), gràcies al qual s'ha conegut l'existència d'un arcontat balear del segle viii.

pecialment pel que fa a les que més informacions han aportat per poder conèixer millor el passat dels balears dels segles v al viii dC. Aquestes centúries han estat sovint considerades de les més obscures de totes les fases històriques de les Illes Balears però, gràcies als treballs esmentats, cada vegada estan més il·luminades.